

MADARÁSZ ALADÁR

Kameralizmus, történelmi iskola, osztrák gazdaságtan

Három vázlat a német és osztrák közgazdasági diskurzus történetéből

A *kameralizmus* a 16–18. századi német gyakorlati államtudomány és egyetemi tantárgy volt, amely összefoglalta a hivatalnokok képzéséhez szükséges elméleti és gyakorlati gazdasági ismereteket. Felfogása szerint az alattvalók jóléte és boldogsága feltétele az uralkodó gazdagságának, de az alattvalók önmaguktól nem képesek utat találni ehhez a boldogsághoz, szükség van az állandó külső irányításra. Igazgatás-központúsága és egyetemi intézményesülése miatt nem tekinthető a merkantilizmus helyi változatának. Az 1840 és 1945 közötti *német történelmi iskola* hagyományos ábrázolása több mint egy évszázadon át a német és a neoklasszikus tradíció szembenállását hangsúlyozta, kiemelve az organicizmus, a fejlődésgondolat és az egyediség jelentőségét, a szociális kérdés fontosságát, illetve a deduktív módszer és a gazdaság változatlan törvényeinek tagadását. A modern rekonstrukciók a történelmi iskolát a posztklasszikus válságra adott egyik európai válaszként fogják fel, amely a történelemből levont, empirikusan megalapozott induktív alternatívát kínált. Az 1871-től kialakult *osztrák iskola* a neoklasszikus paradigmának egyszerre volt alkotórésze és versenytársa. A módszertani individualizmus, a szubjektivizmus, az idő fontossága, a tudás szerepe, az alternatív költségek elmélete stb. ugyan beépültek a mainstream közgazdaságtanba, de hangsúlyos kiemelésük lehetővé tette, hogy a társadalomelméleti magyarázat igényét őrző osztrák iskola megtartsa valamit önálló beszédmódjából.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: B0, B1, B2.

Kameralizmus

Kameralizmus: így nevezik azt az egyetemi tantárgyat és gyakorlati államtudományt, amely a harmincéves háborút (1618–1648) követően alakult ki a német fejedelemségekben, a Habsburg Birodalom és Skandinávia országaiban. A kifejezés a görög–latin eredetű *camera* szóból származik, amely eredetileg a fejedelem palotáját vagy lakóhelyét

* Ez a három vázlat eredetileg a BKÁE közgazdasági elméletek története tanszék – A magyar közgazdasági gondolkodásra ható kortárs irányzatok Közép-Kelet-Európában című – kutatási programja keretében készült, s a Magyar közgazdasági gondolkodás című kötetben jelent meg (*Bekker* [2002]). A tankönyvnek szánt szöveggyűjtemény jellege és szerkezete számos tekintetben meghatározta a tárgyalásmód kereteit, hiszen a bevezető tanulmányok csak az eredeti szövegrészletekkel és az irányzatok meghatározó egyéniségeit bemutató arcélekkel együtt adhatnak viszonylag használható képet a szóban forgó gazdasági diskurzusokról. Mégis azt remélem, hogy e „lecsupaszított”, minimális jegyzetapparátussal ellátott szövegek segíthetnek képet alkotni azon irányzatok némelyikéről, amelyek jelentős, esetenként meghatározó szerepet játszottak a közgazdaságtani diskurzus kialakulásában és intézményesülésében Magyarországon. A tanulmányok megírásában az OTKA T 20082 és T 032853 jelű kutatási programjának támogatása volt segítségemre.

jelölte, később pedig a kincstárt vagy azt a helyet, ahonnan birtokait és javait igazgatták. Szűkebb értelemben a kameralizmus tudománya a fejedelem adóbevételei, birtokai és az általa adott monopóliumok és kiváltságok igazgatását jelentette. Tágabb értelemben pedig a német fejedelmi államok számára a kameralizmus foglalta össze azokat, a hivatalnokok képzéséhez szükséges elméleti és gyakorlati gazdasági ismereteket, amelyek az uralkodó érdekeit és az alattvalók jólétét voltak hivatva előmozdítani.¹

Egyik kiindulópontja az antik ökonómiaróladalom (Arisztotelész, Xenophón, Pseudo-Arisztotelész) mintáira építő *Hausväterliteratur* volt,² amely a családfő által irányított paraszti és nemesi háztartás analógiájaként fogta fel a fejedelmi államot; ahol a szorosan vett udvartartás és a közigazgatás feladata és illetékessége lényegében nem különbözik; ahol a fejedelem mint jószággaival és birtokaival jól gazdálkodó atya (*Landesvater*) gondoskodik alattvalói boldogságáról, anyagi és erkölcsi értelemben egyaránt. Másik jellegzetessége az volt, hogy bár fontosnak tartotta az ország ellátását és gazdagságát elősegítő kereskedelmet,³ de nem tekintette olyan döntő jelentőségűnek a (kül)kereskedelmet, mint a merkantilista irodalom, viszont sokkal nagyobb figyelmet fordított az erőforrások megfelelő felhasználására a javak termelésében és fogyasztásában.

A kameralizmus gyakorlati politikájának célja a háborúban jórészt elpusztult és elnéptelenedett területek helyreállítása és fejlesztése volt.⁴ Ezt a helyzetet a politikai és közigazgatási hatalom a népesség gyarapodásának elősegítésével, állami manufaktúrák és bankok létesítésével, az infrastruktúra (csatornák, hidak, kikötők és utak) kiépítésével, a mezőgazdaság, kereskedelem és kézművesség szigorú szabályozásával és modernizálásával kívánta orvosolni. A rendszabályok (védővámok, ipartámogatás és importhelyettesítés, a kereskedelmi többlet biztosítása, a belső piac egységesítése stb.) nagyjából ugyanazok voltak, mint amelyeket a merkantilista politika első bírálói (a fiziokraták és Adam Smith) felsoroltak, de a kameralizmus saját pénzügyi politikáját és a vele elérni kívánt gazdagságot csupán eszköznek tekintette, amely előmozdítja az alattvalók boldogságát és az ország jólétét.

A kameralista diskurzusban az alattvalók jóléte és boldogsága feltétele az uralkodó gazdagságának, de az alattvalók önmaguktól nem képesek utat találni ehhez a boldogsághoz, szükségük van az állandó külső irányításra. Ez különböztette meg a kameralista szövegeket a korabeli angol, skót és francia politikai diskurzusoktól, amely utóbbiakban az állam és a polgári társadalom szembeállítását alapvető. A politikai rendnek, az állam kormányzásának Quesnay vagy Smith világában az emberi természetet kell kiindulópontként tudomásul vennie, míg a kameralizmus szemében állam és polgári társadalom nem válik ketté, nincsenek *citoyenek*, csupán állandó igazgatásra és kormányzásra szoruló alattvalók, akik nem képesek felismerni, mi hasznos és mi káros számukra, akik jóléte és boldogsága csak a jó kormányzat folyamatos munkájának lehet eredménye. A német diskurzus *kormányzat- és igazgatásközpontúsága* talán a legfontosabb meghatározó vonás, amely a megkülönböztetést indokolja (*Tribe* [1988]).

A másik ok, amely miatt – a korábbi elmélettörténeti interpretációkkal szemben – a

¹ Már a 17. században számos olyan értekezés látott napvilágot, amely a Német-római Birodalom fejedelmi számára foglalta össze, hogyan kell az uralkodói hatalmat az alattvalók jólétének előmozdításával erősíteni: V. L. von Seckendorff: *Teutscher Fürsten Staat* (1656), J. J. Becher: *Politische Discurs* (1668), W. von Schröder: *Fürstliche Schatz- und Rentenkammer* (1686). Lásd: *Dittrich* [1974].

² Lásd erről *Madarász* [1994].

³ A korszak nyelvén valamennyi nem mezőgazdasági tevékenység összefoglaló elnevezése.

⁴ Míg Kautz Gyula a merkantilizmus „legkevésbé eredeti” változatához sorolta a német kameralistákat, de „a tudomány első alapvonalai és építőkövei” lerakását írta javukra, addig mestere, W. Roscher a harmincéves háborút követő korszakok tudomány előtti, „polizey-cameralistischer” szakaszként, képviselőit (például Justit) pedig eklektikus gondolkodókként jellemezte. A tudományos korszak nála a fiziokraták színrelépésével kezdődött. Lásd *Kautz* [1860], *Roscher* [1874].

kameralizmust nem lehet egyszerűen a merkantilizmus német változatának tekinteni, az a tény, hogy már a 18. század első harmadától *intézményesült*, egyetemi diszciplínává vált, professzorokkal és tankönyvekkel, míg Nagy-Britanniában és Franciaországban a politikai gazdaságtan csak egy évszázaddal később tett szert hasonló státusra. Először a porosz területek megreformált egyetemein váltotta fel az addig a jog keretében tanított közigazgatást. I. Frigyes Vilmos 1727-ben alapította a kameralizmus első németországi tanszékét Halle egyetemén, majd ezt követték Frankfurt am Oder, Jéna stb. A kezdetben elsősorban protestáns intézményekhez és a porosz reformokhoz kapcsolódó tantárgy később a katolikus egyetemeken és a felemelkedő porosz katonai hatalommal újra és újra háborút vívó Habsburg Birodalomban is otthonra lelt. Mária Terézia 1752-ben intézkedett a kameralizmus oktatásának bevezetéséről a bécsi Theresianumban, ezt követően alapította meg a bécsi, 1770-ban pedig a nagyszombati egyetemen a kameralizmus tanszékét (Kosáry [1983] 499–513. o., Stieda [1906], Waszek [1988]).

A magát gyakorlati tudományként, az államkormányzás művészeté (Staatskunst), illetve tudomány (Staatswissenschaft) részeként vagy összességként meghatározó kameralizmus egész időszakában küszködött azzal a nehézséggel, hogy fogalmilag tisztázza az alkotórészei közötti viszonyt. Noha e kísérletek akár vázlatos áttekintésére itt nincs mód, annyit lehet mondani, hogy a többes számban értelmezett *kamarai tudományokat* (Kameralwissenschaften) három részre osztották: a szűken vett kameralizmus, később *pénzügytan*, amely az állami jövedelmek gyarapításával foglalkozott; a *Polizeywissenschaft* (a görög *politikából*, Roscher tankönyvének egykorú fordítása szerint *rendőrtudomány*,⁵ korabeli értelmét talán a *rendtartás* kifejezés közelíti inkább, mai értelemben a közigazgatás tana), amely az állam belső rendjét és működését fenntartó intézkedéseket foglalta össze és az *ökonómia* (Oeconomische Wissenschaft), amelynek tárgya: hogyan kell a „város és a vidék helyes iparkodása révén”, vagyis a javak létrehozása és igazgatása segítségével előmozdítani a boldogságot (Dithmar [1731] 2.o.). Az egyes területek elhatárolásának bizonytalansága gyakran vezetett kettősségekhez: így például a postai szolgáltatás vagy az utak építése és fenntartása egyaránt szerepelt a kamarai tudomány és a rendtartástan fejezeteiben, míg a vízügyi feladatokat ez utóbbi mellett az ökonómia is tárgyalta, abban pedig általános egyetértés uralkodott, hogy a rendtartástan tárgyát illetően nincs egyetértés (például J. C. Dithmar, a kameralizmus első professzora Frankfurt am Oder egyetemén a rendtartástan első feladataként az ország népességének gyarapítását tárgyalta).

A feladatok listája szinte kimeríthetetlen volt. Christian Wolff észjogi alapvetését (mely az állam és az egyén fennmaradásához, boldogsága megvalósulásához szükséges cselekvésekkel foglalkozott és a korai kameralizmus filozófiai kiindulópontjaként szolgált) idézve: a népesség gyarapításához a létfenntartási eszközök megfelelő mennyiségét kell biztosítani, a gyakorlati képzést elősegítő iskolákra és mezőgazdasági, kereskedelmi akadémikákra van szükség, szabályozni kell az árakat és a béreket, a legolcsóbb étel, ital és ruházat előteremtése is a kormányzat gondja kinek-kinek társadalmi rangja szerint, dologházakat kell nyitni a munkanélkülieknek, és üldözni kell a koldulást, büntetni kell a részegeskedést, gondoskodni kell az egészségügy és a köztisztaság teendőiről stb. A gyakorlati szempontok fontosságát jól érzékelteti az első tanszéknek otthont adó hallei egyetem rektorának kifakadása: „Könnyű megmagyarázni azt a titkot, hogy az ökonómiát eddig tanító professzorok miért nem tudták, a gabona vajon fán terem-e vagy a földön.

⁵ „A rendőri tudomány tehát mindazoknak a tanoknak, a melyek a népeletet vizsgálják, csupán csak egy oldalát, mintegy a kifelé irányuló hegyét karolja fel s fordítja gyakorlati czélokra. Körülbelül olyan viszonyban áll azokkal a tudományokkal, mint a sebészet az orvosi, mint a peres eljárás a jogi tudományyal.” Roscher [1912] 51. o.

Mivel mesterük, akire hivatkoznak, ökonómiai könyveiben szinte kizárólag a családfe, a feleség, a gyermekek és szolgák erkölcsstanával foglalkozik. Szántóföldről, legelőről, erdőkről, kertekről, ültetvényekről, arról, hogyan kell az állatokat gondozni, hogyan kell növelni a trágya mennyiségét, vagy hogyan kell sört főzni és eladni, mit kell tennie a háztartás felügyelőjének, és mivel nem kell törődnie az év minden napján, milyen élelmiszereket kell a tűz ellen védve raktározni a konyhában, a pincében és a kamrában; mindezekről a dolgokról Arisztotelész egy betűt sem írt.” (Ludewig [1727] 142–143. o.)

Az új tárgy oktatásától várt eredményeket I. Frigyes Vilmos porosz király (aki Halléban maga tartotta a székfoglaló előadást) alapító dekrétuma elsősorban abban jelölte meg, hogy a „rossz ökonómiával” gazdálkodó, jószágigazgatóikat ellenőrizni nem tudó, eladósodó földbirtokosok hasznos ismereteket tanuljanak a haszontalan jogászkodás és ügyvédkezés helyett. A Halléba kinevezett S. Gasser (1676–1745), aki korábban jószágigazgatói és bányatanácsosi feladatokat is ellátott, ennek megfelelően elsősorban a mezőgazdasági ismeretekre és az azzal kapcsolatos adózási kérdésekre összpontosított, jórészt a Hausväterliteratur tárgyalásmódját, illetve a 17. század „osztrák kameralistáit” követve. Ezzel szemben a már idézett J. C. Dithmar (1678–1737) előzőleg a történelem professzora volt, a gyakorlati gazdálkodási ismeretek helyett a rendszerezésre és a közigazgatási ismeretekre, a kameralizmusba általa integrált, az állam külső és belső lényegét fenntartó *Polizeywissenschaft*ra helyezett nagyobb hangsúlyt.

Noha I. Frigyes Vilmos utóda, II. (Nagy) Frigyes apjánál lényegesen kisebb jelentőséget tulajdonított a kameralizmusnak („a gazdálkodást parasztoktól és nem professzoroktól lehet tanulni” – mondotta állítólag), mégis 1750 után a kameralizmus felívelő szakaszáról beszélhetünk: új tanszékek alakultak, és több mint hatvan tankönyv került ki a nyomdákban. A porosz példa, a felvilágosodott abszolutista politika sikerei éppúgy közrejátszottak ebben, mint az általa mozgásba hozott erők, amelyek már keresték, hol lehet választóvonalat húzni az állam által kikényszerített fegyelem és ellenőrzött területek, illetve az autonóm tevékenység és önkéntesen gyakorolt magatartások szférái között. Míg az első időszakban, a 18. század első felében a kameralizmus inkább rendszerezettségének fokában, mintsem tartalmában különbözött a háztartás-kormányzás irodalmától, a század közepére ez a helyzet megváltozott. Az első időszak kameralista irodalma a legkülönbözőbb gyakorlati, mezőgazdasági technikai, természettudományos, kereskedelmi, jogi és filozófiai ismeretek elegye volt, a második időszakban a hangsúly áttevődött a gazdasági igazgatás kérdéseiről a kormányzás tudományára. E folyamat része volt az a törekvés is, hogy újabb ismeretágak bevonásával és az észjog filozófiájának segítségével szisztematizálják a számtalan definíciós kísérlet ellenére bizonytalan tartalmú részdiszciplínákat, így erősítve tudományos pozíciójukat és igényüket az átfogó államtudomány rangjára (Lindenfeld [1997]).

E feladat megoldását (s vele az ellentétes hatások összegzését) leginkább J. H. G. von Justi (1717–1771) nevéhez szokás kapcsolni, akit az irodalom a kameralizmus nagy rendszerezőjeként tart számon.⁶ Justi számos könyvet írt a témáról, s ezek sikere (kettőt közülük franciára is lefordítottak) nemcsak zilált pénzügyeit segítette időről időre rendezni, hanem azt is jelezte: ilyen művekre volt jelentős kereslet. Justi a kameralizmus tudományát az államgazdaság (*Staatswirtschaft*) kifejezése alatt foglalta össze: „amire az ökonómia a magánszemélyek javainál irányul, az a végcélja a kormányzati tudományok-

⁶ A kalandos pályafutású, a „tervkovácsok” felvilágosodáskori típusát megtestesítő Justit Mária Terézia 1751-ben hívta meg a nemesi ifjak akadémiájaként létrehozott Theresianumba a kameralisztika professzorának, de mert nem volt hajlandó katolizálni, szembekerült a befolyásos jezsuita körökkel, és fel kellett hagynia az oktatással. Egy ideig bányatanácsosként felügyelte az osztrák örökös tartományok és Magyarország bányáit, majd a porosz udvarban vállalt hasonló feladatot. Itt sikasztással vádolták meg, életét börtönben fejezte be.

nak az államok egész vagyona esetében, vagyis azt mutatják meg, hogyan kell fenntartani, növelni és bölcsen hasznosítani a köztársaság vagyonát. Ezek tehát teljes joggal kapják az ökonómiai tudományok nevet.” (*Justi* [1755] 32. o.)

Az államgazdaság célja az alattvalók boldogságához szükséges anyagi feltételek megteremtése, és négy területet foglal magában: 1. az ökonómia vagy háztartásban a magánvagyon ésszerű hasznosításával, 2. a kamarai tudomány az állami jövedelmekkel foglalkozik. 3. A Polizeywissenschaft, amelybe beletartozik a kereskedelem is, az államtan része, és tárgya az állam egész tulajdonának, beleértve az alattvalók vagyonát és képességeit is, a közös jólét vagy boldogság érdekében történő fenntartása és gyarapítása, a jó belső szervezet révén gondoskodik az állam erejéről, a földművelésről, a létfenntartás javításáról és a belső rend biztosításáról. Végül 4. az államtan vagy politika az állam és uralom külső és belső fenntartásáról szól, amihez alapként hozzátartozik az alkotmány- és államelmélet. *Justi* ábrázolásában az állam ugyan egyáltalán nem tulajdonosa alattvalóinak és azok tulajdonának, a *paterfamilias* dominiumának római jogi értelmében, de a családfőhöz hasonlóan legfőbb hatalomként rendelkezik velük a közös jólét és boldogság céljából. Az állam nagy háztartásában az alattvaló kötelessége, hogy saját vagyonával jól gazdálkodjék, gyarapítva az állam vagyonát, amely az „állam biztonságának éppúgy alapja, mint ahogy ez a háború lelke”. Néhány évvel később *Justi* már azokat az alkotmányos biztosítékokat kereste, amelyek a természete szerint visszaélésre hajló korlátlan hatalmat gátak közé szoríthatják, ahol az alattvalók szabadsága, a tulajdon biztonsága és a virágzó kereskedelem az a három döntő tényező, amelytől az állam és alattvalói boldogsága függ.

A *Justi* felhasználó bécsi reformerek közül J. von Sonnenfels (1733–1817)⁷ vált a 18. század utolsó harmadának meghatározó jelentőségű teoretikusává, az ő tankönyve volt az oktatás alapja Bécsben, Pesten vagy Prágában egészen a 19. század közepéig (sőt még a Bach-korszakban is). Jelentős szerepe volt az osztrák büntető- és polgári jog reformjában, a kínvallatás megtiltásában. A jogi képzés reformjának része volt a természetjogra alapozó újfajta politikai és jogtudományi tananyag kidolgozása. Ebben nem szánt szerepet a csak jószágigazgatóknak, erdészeknek és haszonbérlőknek szükséges hagyományos vagy gyakorlati ökonómiának, helyette a renddel és belső biztonsággal foglalkozó Polizeywissenschaft és a gazdasággal foglalkozó Handlungswissenschaft jelentette a két alapvető ismeretágot, amelyhez harmadikként a pénzügytan csatlakozott. A külső biztonság (vagyis a hadügy és a diplomácia) tanával együtt ezek alkották az államtudományt. Sonnenfels arra törekedett, hogy ezt a tudományt szilárd elméleti alapokra állítsa, nem érve be a gyakorlatban szerzett tapasztalatokkal és példákkal. Nem fogadta el *Justi* álláspontját arról, hogy az állam célja a boldogság biztosítása, mert túl általánosnak tartotta. Véleménye szerint az államnak az a célja, hogy olyan dolgokat biztosítson az egyének számára, amelyek megteremtésére maguk nem képesek: biztonság, alapvető szükségletek kielégítése, pihenés és kényelem. Mindezek legfontosabb eszköze a népesség növelése, mert ez növeli a védelmi képességet a külső támadás vagy belső lázadás ellen, a javak nagyobb mennyiségét és változatosságát teszi lehetővé, és csökkenti az egyénre jutó adóteher nagyságát. Míg a Polizey szférájában bővíteni kívánta az állam tevékenységi körét, beleértve az egyház, az oktatás és a szórakoztatás területeit is (színházi cenzorként is működött), a szoroson vett gazdaság területén a francia Forbonnais-t követve – akitől a Handlungswissenschaft definícióját is kölcsönözte – a gazdagság növekedésének forrását az emberek közötti cserében és kereskedésben látta, és csökkenteni kívánta az állami szabályozást. A pénzügyekben elvetette az egyetlen adó fiziokrata koncepcióját, szükségnek tartotta a progresszív fogyasztási adókat.

⁷ Sonnenfelsről lásd H. Balázs [1987] 83–97. o.

A 18. század végére a kameralizmust éppúgy megrendítette az az intellektuális katalizma, amely a francia forradalomban öltött politikai alakot, mint ahogy a neki talajt adó német államrendszer is megroppant a forradalmi és napóleoni háborúkban. Ehhez adódott még Smith hatása, amely szinte szellemi viharoként söpört át a kameralista diskurzus világán. A kameralizmus fokozatosan visszaszorult, helyére a nemzetgazdaságtan⁸ lépett, bár egy darabig még egymás mellett létezett a régi és az új doktrína. A területi állam alattvalójából, akit a rendeletek és előírások kormányoznak, amelyeket az uralkodó ad ki, akinek célja alattvalói boldogságát és ezáltal állama hatalmát gyarapítani, szabad és autonóm lény lett, aki – legalábbis az anyagi szükségletek kielégítése, a gazdasági tevékenység világában – teret is kapott szabadsága gyakorlásához. Az uralkodó személyes hatalmát a piaci erők személytelen uralma váltotta fel, ahol nem a fejedelem jóakarata zsarnoksága, hanem az egymással versengő egyének cselekvései alakítják a társadalmat (*Tribe* [1995]). Kant 1793-ban megfogalmazott álláspontja a kameralizmus sírfelirataként is olvasható: „Az a kormányzat, amelyik a nép iránt tanúsított jóindulat elvén nyugszik – mintegy az *atyá* jóindulatán gyermekei iránt –, vagyis az *atyai kormányzat* (*imperium paternale*), ahol tehát az alattvalók kiskorú gyermekeként merőben elszenvetőleg kényszerülnek viselkedni, mintha csak képtelenek volnának maguk megkülönböztetni, mi árt s mi használ igazában nekik, az államfő ítéletétől tévén függővé, miképp is *kell* boldognak lenniük, s pusztán jóságától, hogy valóban akarja-e boldogságukat – az ily kormányzat az elképzelhető legnagyobb *zsarnokság* (olyan alkotmány, amely az alattvalók minden szabadságát eltörli, ekképp jog nélkül hagyván őket).” (*Kant* [1997] 187. o.)

Német történelmi iskola

I.

A német történelmi iskola megjelölést a közgazdaságtan eszmetörténete általában a 19. század közepétől az első világháború befejezéséig tartó időszakra használja, így foglalva össze Wilhelm Roscher (1817–1894), Bruno Hildebrand (1812–1878), Karl Knies (1821–1898), azaz az úgynevezett régi történelmi iskola vagy az első nemzedék, illetve Gustav Schmoller (1838–1917), Adolph Wagner (1835–1917), Georg Friedrich Knapp (1842–1926), Lujo Brentano (1844–1931), Karl Bücher (1847–1930), Werner Sombart (1863–1941), Max Weber (1864–1920), Arthur Spiethoff (1873–1957) stb. azaz az „újabb történelmi iskola” vagy a második és harmadik nemzedék műveit és tevékenységét. Az irányzat történetével foglalkozó munkák az iskola önálló megjelenését általában Wilhelm Roscher 1843-ban megjelent művéhez (*Grundriss zu Vorlesungen über die Staatswirtschaft nach geschichtlicher Methode*) szokták kapcsolni.

Kibontakozása a 19. század második felében nagy és mélyreható gazdasági, politikai és intellektuális változások időszakában ment végbe, ekkor jött létre porosz vezetéssel az egységes Németország, ekkor vált katonai, ipari és szellemi nagyhatalommá, amely szinte minden területen igyekezett egyenrangúvá válni a Brit Birodalommal, vagy éppenséggel megelőzni azt. A nagyhatalmi versengés és ellentét szempontjai jelentős mértékben alakították a történelmi iskola önmagáról kialakított képét, illetve az irányzat eszmetörténeti rekonstrukcióját. A leírások többnyire két, hosszú időn keresztül elfogadott historiográfiai előfeltevésre épültek:

a) nemcsak a német politika és társadalom, hanem a szellemi élet, ezen belül a német

⁸ „...ez a legalkalmasabb fogalom az egész nemzeti gazdagság természetének, eredetének és szétesésének, azaz *fizikájának* elemzésére” (*Jakob* [1805] VII. o.).

közgazdaságtan története is sajátos külön utat járt be a 19. században (*Sonderweg*), amely az első és a második világháború katasztrófájába torkollott;

b) a történeti iskola megkülönböztető vonása a szembenállás a klasszikus, illetve a neoklasszikus paradigmával.

A hagyományos érvelés szerint az 1815 – a forradalmi és napóleoni háborúk lezárulása – utáni, a Szent Szövetség korabeli Németországban a gazdasági és társadalmi feltételek egyaránt hiányoztak a klasszikus ökonómiai diskurzus maradéktalan befogadásához. Az ellenállás két formában is jelentkezett: az egyik Adam Müller gazdasági romanticizmusa, a másik Friedrich List polgári, de az erősebb angol versenytárs konkurenciáját korlátozni kívánó protekcionista koncepciója, amelyeket Karl Knies minősített a Janus-arcú német gazdasági gondolat „előre- és hátratekintő arcának”. A 19. század közepére e válasz, a nacionalizmusra és a történelmi tanulságokra való szónokias hivatkozás már aligha volt elegendő az ipari korszak és a forradalmak tényeivel szemben. A német közgazdaságtannak ahhoz, hogy hiteles és ütőképes alternatívaként jelenjen meg a klasszikus politikai gazdaságtannal és a felvilágosodás azt megalapozó programjával szemben, saját elméleti arculatra kellett szert tennie. Ez két irányba vezette a történeti iskola alapító nemzedékét: a klasszikus ökonómiától különböző módszerek és eltérő célok megfogalmazásához. Az iparosodás és iparosítás kettős kihívása kivitelezhető, ugyanakkor erkölcsileg és társadalmilag is elfogadható gazdaságpolitika kialakítását tűzte napirendre, ami azt jelentette, hogy az ökonómiának *erkölcsi* szempontokat is figyelembe kell vennie, amikor szembesül a *szociális kérdéssel*, megélhetést a mezőgazdaságban már nem, az iparban még nem találó elnyomorodó emberek millióival. A klasszikus elméletek és a megélt tapasztalat közötti táguló szakadék áthidalására két út kínálkozott: új, a klasszikusnál átfogóbb érvényű elmélet kidolgozása, vagy minden „szürke elmélet” elvetése és a gazdasági kutatás egyedüli céljaként a változó történeti realitás leírása, támaszkodva a statisztika és a gazdaságtörténet segítségével szerezhető tudásra.

Noha a történeti iskolának sohasem sikerült egységes választ találnia erre a problémára, és ezért újabban többen vitatják a terminus használatának jogosságát (lásd később), de már a kortársak – akár egyetértően, akár elítélően – azt tartották kiemelendőnek, hogy az irányzat kétségbe vonja a klasszikus gazdaságtani diskurzus alapfeltevéseit:

1. megkérdőjelezi a deduktív módszer kizárólagos használatát, hangsúlyozza a történeti és statisztikai tárgyalásmód szükségességét;

2. tagadja a gazdaságtan változatlan természeti törvényeit, figyelmét az elméletek és intézmények összefüggésére irányítja, megmutatja, hogy különböző korok és országok különböző rendszereket igényelnek;

3. elveti az abszolút *laissez faire* rendszer üdvös voltába vetett hitet; ragaszkodik a jog, a közgazdaságtan és az etika szoros kapcsolatához, elégtelennek tartja ama tudományos magyarázatot, amely az önérdeket tekintti a gazdasági cselekvés egyetlen mozgatójának.⁹

Ha összevetjük ezt az 1886-ból származó jellemzést egy száz esztendővel későbbi leírással,¹⁰ akkor – noha a történeti iskola megítélése e két időpont között radikálisan megváltozott: a 19. század végén zenitjén volt, a kor uralkodó irányzatának tűnt,¹¹ az 1980-as években pedig a *mainstream economics* alapján álló modern tankönyvek vagy említést sem tettek róla, vagy röviden elintézték mint a közgazdaságtan tévútját, amely

⁹ E. Seligman: *Continuity in economics* (1886), idézi Reinert [2000] 375. o.

¹⁰ Betz [1988]. Lásd még Eisermann [1956] és Winkel [1977].

¹¹ „A politikai gazdaságtan két koncepciója osztja meg a közgazdászokat Európa-szerte: eredete szerint az egyik angol, a másik német (...) Az angolok a politikai gazdaságtan általános igazságok vagy természeti törvények összességeként tekintik (...) a másik nézet szerint, amelyet szinte valamennyi német egyetemen elfogadnak (...) a filozófia egyik ága, amely különböző időkben és helyeken más-más formákat ölt a gondolat megelőző és korabeli feltételeiből következően” – írta 1875-ben Cliffe Leslie.

képtelennek bizonyult bármiféle elméleti teljesítményre – a hasonlóság szembeszökő. A modern rekonstrukció is a módszertani jellemzőket tartja kiemelendőnek (nem utolsósorban azért, mivel szinte lehetetlen világosan megfogalmazott és valamennyiük által elfogadott elméleti tételeket kiemelni írásaikból). E szerint a közgazdaságtan történeti iskolája Németországban a historicista áramlat részeként, a felvilágosodás racionalista diskurzusa ellenében fogalmazta meg saját alapfelfogását, amely arra épült, hogy bármely társadalmi vagy intellektuális jelenség csak történeti fejlődése megismerésén keresztül érthető meg. A klasszikus paradigma ellen intézett támadásának középpontjában a klasszikus közgazdaságtan meghatározó idiómájaként felismert természetjog állt, amely feltételezte az emberi természet uniformitását és statikus jellegét. A történeti iskola ezzel szemben az egyes kultúrák, nemzetek és társadalmak individualitására helyezi a hangsúlyt, és három fő fogalmi összetevő mentén bontja ki felfogását:

a) *organícizmus* – a társadalom, mint élő és növekvő szervezet metaforája, ahol az egész több és minőségileg más, mint a részek összege, ezért nem tartható kiindulópont a gazdaságot az atomisztikus gazdasági alanyok cselekvéseiből ábrázoló megközelítés;

b) *fejlődés* – a gazdaság ábrázolásában a statikus állapottal szemben a változás a mérvadó, ezért nem alkalmazható a Newton ihlette természettudományos törvény fogalma ezen a területen, vagyis nincsenek általában igaz és örök szabályszerűségek;

c) *egyediség* – minden egyén, nemzet vagy kultúra sajátos és megkülönböztetendő entitás – az ökonómia ennek része, nem ábrázolható a szükségletkielégítést korlátok között megvalósító allokáció önálló szférájaként, hanem olyan folyamatként, amelynek célja egyfajta humanitásideálból fakadó nemzeti erkölcsi nevelés igényének van alávetve. (W. Roscher: „Az ember tudományunk kiindulópontja és célja is.”)

A 19. század közepének német történeti kontextusában ez a gondolkodás- és kifejezés-mód sajátos módon olvasztja magába a kincstár gyarapítását és az alattvalók boldogítását ikercélként megfogalmazó 17–18. századi kameralista diskurzus paternalizmusát és a klasszikus iskola hitét a gazdasági fejlődésben. A történeti diskurzus ugyanakkor mindkét irányban el is határolta magát: egyfelől a *laissez faire* optimizmusától, amely a piac láthatatlan kezére bízta a szociális kérdés megoldását, másrészt a szocialista törekvésektől, amelyek a társadalmi forradalomtól várták ugyanezt. („Mindketten a történetetlen racionalizmus ikergyermekai, a 18. század eudaimonikus felvilágosodásának elavult maradványai” – írta G. Schmoller 1904-ben.)

A történeti iskola két nemzedéke más-más úton próbálta elérni kitűzött célját: egy realista elméleti keretben ábrázolni és elemezni a változó társadalmi-gazdasági intézményeket és ezáltal közvetlen kapcsolatba hozni a történeti közgazdaságtant és a politikát, de mindkét nemzedék kudarcot vallott. Roscher, Knies és Hildebrand számára a gazdaságtan historizálása egyaránt volt módszertani követelmény és egy szakaszelmélet formájában realizálódó elemzési eszköz. A második és a harmadik generáció: Schmoller, Sombart és Spiethoff kezében a szakaszelmélet fokozatosan kiegészült a pszichológiai tényezők, a kulturális közelítés (Sombartnál a kapitalista szellem kialakulása), a „gazdasági stílusok” (Spiethoff) vizsgálatával, amelyeknek közös nevezőjeként a megértő (*verstehende*) szociológiai módszer szolgált. A remélt eredmények azonban elmaradtak, a gyors ütemben professzionalizálódó és intézményesülő *mainstream economics* a tiszta elmélet, a természettudományokat másoló matematikai szigor, a mechanikus egyensúlyi elemzés, a módszertani individualizmus jegyében fejlődött, és semmi fogékonyságot nem mutatott a normákkal, értékekkel, interpretációkkal, a holisztikus felfogás ihlette metaforákkal dolgozó törekvések iránt. Noha Schumpeter, aki az osztrák iskola fekete bárányaként, de inkább a Walrast követő neoklasszikus közgazdaságtan első képviselőjeként kapott katedrát 1925-ben Németországban, ekkor még azt remélte, hogy a jövő egyesíteni fogja a neoklasszikus és a történeti irányzatot, Edgeworth és Sombart közgazdaságtanát

(Schumpeter [1926], 337–388. o.), ez a reménye a későbbiekben nem vált valóra. Az 1980-as évek végéig nem volt jele annak, hogy a *mainstream economics* kritikáját megfogalmazó heterodox irányzatok bármelyike vissza kívánna nyúlni a történeti iskola tradíciójához, innen remélve elméleti ösztönzést. A néhány éve elhunyt jeles amerikai közgazdász, M. Bronfenbrenner a történeti iskolát a modern közgazdaságtan hibernált antitéziseként határozta meg (Betz [1988] 430. o.), de úgy tűnt, hogy felélesztésére már sohasem lesz vállalkozó.

Gyakorlati működésük sikeresebbnek bizonyult, mint elméleti munkásságuk. A gazdaságpolitikában a történelmi iskola második nemzedéke az 1870-es években, különösen az 1873-as gazdasági válság és a Bismarck-kormánynak a szabadkereskedelmi politikát védővámokkal felváltó protekcionista fordulata (1878) után az állami beavatkozás híveként lépett fel. A gazdasági liberalizmus káros következményeinek kiküszöbölését, a szociális problémák megoldását az államtól várták, olyan szociális törvényhozást sürgettek, amely megvédi a munkásokat, biztosítva őket öregség, betegség, baleset és munkanélküliség ellen. E törekvéseik miatt kapták a „katedraszocialista” elnevezést, olyan időszakban, amikor a hasonló követeléseket is hirdető szociáldemokrata párt működését Németországban betiltották. A szociálpolitikai program kiemelkedő fontosságát jelezte, hogy az ez idő tájt szakmai egyesületben intézményesülő német közgazdászok társaságuk elnevezésében is ezt kívánták hangsúlyozni, ezért keresztelték azt Szociálpolitikai Egyesülés (*Verein für Sozialpolitik*) névre (Lindenlaub [1967]).¹² A politikai elnyomást a munkásság szociális megbékítésével kombinálni kívánó állami politika az 1880-as években számos javaslatukat megvalósította, ily módon Európában elsőként vezetve be a szociális gondoskodás és munkásvédelem rendszerét.

Lényegesen rosszabb megítélés jutott osztályrészül az 1883-ban az osztrák iskolát alapító C. Menger és a német történeti iskola második nemzedéke vezéralakjának számító G. Schmoller között kirobbant nevezetes „módszertani vitának”, amelyet a kommentátorok többsége (ideértve Schumpetert is) szükségtelenül elpocsékolt időnek és energiának ábrázolt.¹³ Valójában azonban Menger kritikája – amely rámutatott arra, hogy nem lehet pusztán empirikus adatok és megfigyelések alapján elméleti következtetésekre jutni, mert a leírás is elméleti előfeltevésekre támaszkodik, és önmagában nem tud magyarázatot adni a gazdasági jelenségekre – célba talált. Schmoller válaszában azzal érvelt, hogy a Menger által javasolt egyéni kiindulópontú elméleti közgazdaságtan nem lehet képes általános érvényű tételket felállítani, hiszen nem az egyének, hanem a nagyobb társadalmi csoportok hozzák létre a gazdasági intézményeket, ezért mindazon tényezők és motívumok tanulmányozása szükséges, amelyek a társadalmi-gazdasági környezetet alakítják. Noha az olykor igen éles és szenvedélyes vita évtizedekre megosztotta a közgazdászszakmát (bár Böhm-Bawerk már 1890-ben úgy vélte, hogy a történeti iskola csupán a klasszikus ökonómia kritikájában jeleskedett, jöllehet az oroszlánrészt ott is a szocialistáké volt, az elmélet terén vagy nem tudott eredményeket felmutatni, vagy mint például Knies, nem a történeti módszert alkalmazta),¹⁴ Schmoller válasza csak arra volt alkalmas, hogy a történeti iskola kohézióját fenntartsa, de arra nem, hogy elméleti igényeit alátámassza (Weber [1985]).

¹² Megjegyzendő, hogy a 19. századi angol terminológiában az „economist”, a németben pedig a „Volkswirt” megjelölés gyakran a szabadkereskedelem iránti elkötelezettséget is tartalmazta.

¹³ „...ennek az irodalomnak a története az elpocsékolt energiák története, amelyeket nagyobb haszonnal is lehetett volna alkalmazni” – fogalmazott Schumpeter az Egyesült Államokban az 1940-es években írt *History of Economic Analysis*-ben. Mint láttuk, korábban ennél jóval pozitívabb véleménye volt a történeti iskoláról. Lásd még: Hodgson [2001].

¹⁴ Böhm-Bawerk [1890–91]. Ez a cikk eredetileg a *Conrads Jahrbücher für Nationalökonomie*-ben jelent meg Schmoller könyvének recenziójaként.

II.

A második világháborút követő évtizedekben Németország hajdani nemzetközi szellemi vezető szerepe megszűnt. A múlt feldolgozását a náci uralomhoz vezető folyamatokkal való szembenézés kötelessége vagy éppen a felejtés igénye motiválta, voltak irányzatok és gondolkodók, akik kompromittálódtak, mások pedig egyszerűen érdektelenné váltak. A történelmi iskolának – mint láttuk – ez utóbbi lett az osztályrésze, a történetiség hajdan uralkodó eszméje, legalábbis a közgazdaságtan területén, süllyesztőbe került, s vele azok is feledésbe merültek, akik egykor képviselték. A legutóbbi években azonban a helyzet megváltozott, az érdeklődés megnőtt a történelmi iskola iránt. Kibontakozóban van egy olyan eszmetörténelmi revízió, amely egyszerre érvel a téma érdekessége mellett és az eddig ábrázolás történelmi hitelessége ellen. Noha e bevezető keretei között nincs mód ennek részletes bemutatására és elemzésére, de csupán néhány címet és összefoglaló megállapítást idézve is érzékelhető a tendencia. „Létezett-e egyáltalán a gazdaságtan német történelmi iskolája? A valóságban sem német, sem történelmi, sem iskola nem volt.” (Pearson [1999].) „A »történelmi iskola« (...) bizonytalan terminus (...), amely alkalmatlan a (...) különböző nem neoklasszikus irányzatok összefoglalására, vagy ama közgazdaságtan elhatárolására, amely történelmi eszközöket használt (...) a társadalmi reform előmozdítására.” (Grimmer-Solem-Romani [1998].) „A közgazdaságtan régebbi történelmi iskolájának mítosza eltorzítja annak jelentőségét (...), Roscher, Hildebrand és Knies soha nem alapított iskolát (...), és nem volt közös álláspontja arról, mit jelent a történelmi módszer.” (Lindenfeld [1993].) Ez az interpretációs stratégia persze kézenfekvő, és más területeken jól bejártott, hiszen nemcsak a letűnt modernizmus, de a posztmodern dekonstrukció kánonja is általában azt szokta feltételezni, hogy valamely hagyomány vagy paradigma holt súlya nehezedik elménkre, s ezért először is ennek terhétől kell megszabadulnunk (Pocock [1997] 223. o.). A következőkben – némileg rendhagyó módon – néhány kérdéskör felvillantásával igyekszünk érzékeltetni a történelmi iskoláról folyó vita jellegzetes mozzanatait, hozzátevé, hogy kijegecsedett tételekről, a tárgyra vonatkozó új paradigma vagy kánon kialakulásáról természetesen még nincs szó.

Beszélhetünk-e egyáltalán német történelmi iskoláról a közgazdaságtan történetében? A legradikálisabb álláspont mindhárom fogalmat megkérdőjelezi. Érvérese szerint egyik kifejezés sem tartható: a történelmi jelző helyett az intézményi, kulturális vagy evolúciós közgazdaságtan elnevezést ajánlja, nem utolsósorban azért, mert így a diskurzus kiszabadíthatóvá válna elfelejtett ódonágából, és átkerülhetne a mai heterodox irányzatok előzményei közé. Noha ez kétségkívül hasznára válna a téma iránti érdeklődésnek, de módszere túlságosan is emlékeztet a *mainstream economics* elmélettörténet-írásában alkalmazott „racionális rekonstrukció” modernista eljárás módjára, amely nem történelmi kontextusában, hanem a mai elmélet(ek) előzményeiként veszi szemügyre az egyes irányzatokat és iskolákat.

Kevésbé problematikus az a megállapítás, hogy a történetinek nevezett szemlélet vagy módszer elsődlegességének hangsúlyozása Roschertől Schmollerig nem tekinthető sem olyannyira homogénnek, sem problémamentesnek, mint ahogyan azt a bináris modelleket kedvelő rekonstrukciók beállítják. Az árnyaltabb megközelítés egyik következménye, hogy a klasszikus politikai gazdaságtan és a történelmi iskola korábbi éles szembeállítását „dekonstruálható”, kimutatható, hogy Rau és Roscher sok tekintetben követi a skót felvilágosodás, Smith és követői eljárását, az úgynevezett *conjectural history* módszerét a történelmi anyag felhasználására a gazdasági diskurzus keretében.¹⁵

¹⁵ Az angolszász és a német törekvések árnyaltabb viszonyát érzékeltető adalék, hogy a klasszikus politikai gazdaságtan általában Marxtól származtatott terminusát eredetileg Roscher kezdte használni, esztétikai

A képromboló felfogás másik lehetséges hozadéka, hogy Marx, akinek csupán a német történeti iskolával szemben kifejezett ellenséges beállítottságát szokás emlegetni, maga is más megvilágításba kerülhet: nem csupán „kisebb jelentőségű Ricardo-követő”, a klasszikus többletelelemzés folytatója és/vagy kiteljesítője, hanem a társadalom fejlődéstörvényeit és struktúráváltozásait a gazdaságtan központi kérdéseként tárgyaló korabeli „német főáram” törekvéseinek részese is. Ebből a nézőpontból szemlélve, eredetisége éppen abban állhat, hogy ő próbálta áthidalni azt a szakadékot, amely a német gazdaságtan historicizmusa és Ricardo analitikus világa között húzódott (Rosner [1998]).

A harmadik új eredmény pedig az lehet, hogy a történeti iskola és a neoklasszikus elmélet korábban rendkívül élesnek tekintett ellentéte is veszít drámaiságából, új megvilágításba kerülnek azok a 19. század első felében működő német teoretikusok, akik az emberi szükségleteken alapuló egyéni értékeléseket tekintették kiindulópontnak, s egyfajta protomarginalista diskurzust alakítottak ki: a javakat az emberi szükségletek kielégítésére alkalmas dolgokként, a gazdasági javakat cseretárgyként, az értéket a hasznosság fokaként, a gazdaság szereplőit fogyasztókként ábrázolva, vagyis olyan fogalmi apparátust alakítottak ki, amelyet a neoklasszikus ökonómia, a marginális forradalom később felhasznált. Ez teszi érthetővé, hogyan jelent meg Raunál 1834-ben a keresleti és kínálati görbe, miért nem lehet J. H. Thünen és H. H. Gossent a marginalizmus előzmények nélküli előfutáiraiként ábrázolni stb. (E. Streissler egyenesen úgy fogalmaz, hogy a német közgazdaságtan 1825 és 1875 között eljutott a kereslet és kínálat parciális egyensúlyi elemzéséig – Streissler [1990] 55. o.)

A dehomogenizálás eredményét némi leegyszerűsítéssel úgy lehet összefoglalni, hogy a történeti módszer Roscher, Hildebrand és Knies számára inkább jelentette saját – a német iparosítás és egységesítés évtizedeiben a gyors átmenet miatt instabillnak érzett – koruk megértésének lehetőségét, az individualista felfogás elutasítását, a nemzeti szempont érvényesíthetőségét, a historizált természetjog diskurzusából átemelt szakaszelmélet adaptálását, mintsem Ranke történetírói szemléletének vagy a Savigny és Eichhorn nevével fémjelzett történeti jogi iskola forráskritikai módszerének szigorú és egyöntetű követését. Ráadásul, bár mindhárman történeti munkáival kezdték pályafutásukat, de erősen különböztek is egymástól. Roscher „történeti-élettani módszere” eredményeiben igencsak emlékeztetett a klasszikus közgazdászok következtetéseire (nem ok nélkül gúnyolódott már az egyik kortárs Roscher tankönyvéről: „történelmi szószsal leöntött klasszikus fogás”). Hildebrand viszont, aki egyetlen, 1848-ban megjelent könyvében a történeti módszert hirdette, de lényegében csupán az elmélettörténet áttekintéséig jutott (abban is fő helyet juttatva annak a bírálóknak, amely F. Engelsnek az angol munkásosztály helyzetéről szóló művét támadta), elvetette a természettudományi analógiákat, és nem hitt az emberi cselekvés természettörvényeiben, a fejlődési szakaszokat pedig – eltérően Roschertól – lineáris és nem ciklikus mozgás részeként ábrázolta.¹⁶ Knies pedig bár hangsúlyozta Roscher jelentőségét – aki „új korszakot nyitott a gazdaságelméletben” –, intellektuálisan mégis távol állt tőle, mind Hildebrandtól, mert könyvében magasabb absztrakciós szinten tárgyalta a gazdaságot befolyásoló tényezőket (az éghajlati és földrajzi adottságokat, a nemzeti és vallási tényezőket stb.), s ő volt az, aki a vasutak és a távíró közgazdasági jelentőségével is foglalkozott.¹⁷

és egyértelműen pozitív, Mozartra és Beethovenre hivatkozó konnotáció keretében. Lásd a klasszikus politikai gazdaságtanról szóló bevezetőmet (Bekker [2000] 112. o.).

¹⁶ Hildebrandról lásd Rotschild [1998] széles horizontú, ám csapongó, a kontextus elemzését gyakran aktualizálással helyettesítő tanulmányát.

¹⁷ Knies előadásában általában Smith és Ricardo volt a kiindulópont, Marx és a szocialisták pedig a kritika célpontja (Yagi [2000] 9–11. o.).

Másként áll a helyzet a történelmi iskola második generációjának központi figurája, Schmoller esetében, aki a kortárs német filozófus Dilthey-nek a szellemtudományok ismeretelméleti megalapozását célzó kísérletét fogadta el alapvetésként. Schmoller szakított az elődök „történelmi determinizmusával”, helyette a politikai gazdaságtant a filozófia, a jog, a pszichológia, a történelem és az etika újra bevonásával kívánta „a társadalom tudományává” változtatni. Felfogása szerint e tudomány alapvetésként nem az egyén és technikai termelése, hanem a társadalom és annak történelmi fejlődése, ezért azokat a társadalmi formákat kell vizsgálni, amelyekben a gazdasági élet megjelenik.

Német volt-e a történelmi iskola? Abban az értelemben talán igen, hogy a 19. század utolsó harmadában Oroszországtól Amerikáig a német egyetemek világa (a korszak általánosan elismert tudományos mintája) számított eme diskurzus Mekkájának, itt jutott szinte maradéktalan uralkodó pozícióba. Abban az értelemben pedig biztosan nem, hogy hatása Németországra vagy a német nyelvterületre korlátozódott volna, hiszen azok a törekvések, amelyekkel itt találkozhatunk, nemcsak a német szellemi hatásokra nyitott Közép- és Kelet-Európában (benne Magyarországon) találtak visszhangra, hanem Nagy-Britanniában Ingram, Cliffe Leslie, Ashley, Cunningham, Franciaországban Laveleye, Leroy-Beaulieu, Olaszországban Graziani, Loria vagy az amerikai institucionalisták írásaiban. Ezért tartja indokoltnak a már idézett Grimmer-Solem–Romani-szerzőpáros, hogy ne német történelmi iskoláról mint a marginalizmus egyetlen alternatívájáról beszéljen, hanem olyan *történelmi politikai gazdaságtanról*, amely a posztklasszikus elméleti válság időszakának fontos európai (tegyük hozzá: az Egyesült Államokban is visszhangot keltő) szakasza. Ez a történelmi politikai gazdaságtan általában arra törekedett, hogy „a történelemből levont, empirikusan megalapozott induktív alternatívát kínálja a deduktív és hipotetikus klasszikus közgazdaságtannal szemben. Áthatotta a 19. századi történelmi képzelet, különösen a történelemfilozófiák, a nemzeti múlt és a nacionalizmus új, szekularizált vallásának szenvedélye. (...) A tudás gyakorlati és operacionális formája volt; kísérlet arra, hogy a történelmet normatív teendőkkel és empirikus gazdasági elemzéssel kombinálják, hogy válaszolni tudjanak azokra a kihívásokra, amelyeket a komplex és állandóan változó modern társadalmak bizonytalansága és politikája jelentett. Ezért támogatták a társadalmi reformot és vizsgálták azt, hol húzódnak az állami beavatkozás határai.” (Grimmer-Solem–Romani [1999] 353. o.) Ugyanakkor a német történelmi fejlődés sajátosságai, amelyek a német külön út (*Sonderweg*) már korábban említett, egy időben divatos, ám sokat vitatott tételében összegződtek (*Blackbourn–Eley* [1984]), jelentősen befolyásolták az egész elméleti diskurzus alakulását is.

A kameralista diskurzusból és az „államtudományokból” kinövő, a politikai arisztotelizmushoz fűződő kapcsolatait tudatosan őrző német gazdaságtan, amely a 19. század kezdetén is küszködött az etika, a politika és az ökonomia antik hármásának meghaladásával, a természetjogi indíttatásúnak tekintett Adam Smith recepciójának feladatával, továbbra is szembe kívánta állítani a brit diskurzus vélt cserealapú individualizmusával a maga „népegészre” és szükségletkielégítésre orientált antropológiáját. Másként szólva: a történelmi alapra helyezkedő német nemzetgazdaságtan úgy igyekezett megfogalmazni saját alapvető kategóriáit és demarkációs kritériumait, hogy elfogadta Smith és Ricardo fogalomrendszerét, de nem osztotta annak általa vélelmezett és vitatott elméleti alapvetését. Ez még azoknál a német teoretikusoknál is érvényesült, akiket kortársaik a „német Smith-iskola” képviselőinek tekintettek. Némi leegyszerűsítéssel azt lehetne mondani, hogy a létrejövő gondolatrendszer egyfajta kameralista liberalizmust fogalmazott meg, amelyben a piac és a tőkefelhalmozás absztrakt elméletét ki kellett egészíteni az alkalmazott gazdaságtan vagy gazdaságpolitika területével, a nemzeti jót a láthatatlan kéz helyett megvalósító kormányzati akarat szükségességével. „Egy szabad organizmus esetében (...) csak a kormányzat, amely a jólétről gondoskodik, van birtokában annak az általános

nézőpontnak, ahonnan az egyes előnyök egymásra és egymás ellen hatása látható; mivel ő az egészre tekint, ezért csak ő van abban a helyzetben, hogy a részek arányosságát és összhangját elősegítse.” (Rau [1824].¹⁸)

Végül: iskola volt-e a Roscher és Schmoller nevéhez kötött irányzat? Noha számos elmélet-történész Schumpeter-től a már idézett Pearsonig tagadólag válaszol erre a kérdésre, hivatkozva egyebek között arra, hogy Roscher maga is inkább az irányzat kifejezést használta, s a terminus tudománytörténeti alkalmazhatósága is megkérdőjelezhető (ma inkább szokásos Kuhn vagy Lakatos fogalmait: a paradigmát vagy a kutatási programot használni), de a fogalom száműzését sem az egykorú irodalom nem támasztja alá (a Roscher-tanítvány Kautz éppúgy történeti iskoláról beszél, mint az irányzatot támadó Menger), sem a porosz felsőoktatást évtizedeken át uraló „Althoff-rendszerben” érvényesülő dominancia, vagyis az a tény, hogy az iskolának és jelesül Schmollernek meghatározó befolyása volt az egyetemi katedrák betöltésénél. Szociológiai értelemben – úgy tűnik – beszélhetünk iskoláról, a tudománytörténet számára fontosabb kérdés úgy fogalmazható meg, hogy mennyiben fedí ez az elfogadott korabeli önmeghatározás azokat a közös módszertani kiindulópontokat és elméleti válaszokat, amelyeket hozzá szokás rendelni.

Ha meg akarjuk ragadni a 19. század közepén fennálló német gazdasági gondolkodás sajátosságait, akkor az a posztulátum, hogy az ember és szükségletei jelentik a kiindulópontot, talán fontosabb, mint a sokszor deklarált történeti módszer. Az így felfogott ember tevékenysége a *Verkehr* (forgalom, érintkezés), amely egyaránt magában foglalja a cserét, a közlekedést, a kommunikációt, a társadalmi érintkezést stb. Ez a fogalmi keret teszi lehetővé, hogy a gazdaságtan tanulmányozza az érintkezés új eszközeinek (távírók, vasutak, tőzsdék stb.) működését, és úgy értelmezze a piacot, mint azt a térbeli csomópontot, ahol az „érintkező emberek” (*verkehrende Menschen*) cselekvései rendezett gazdasági egésszé alakíthatók. Az így értelmezett – és a történeti iskolán túlterjedő érvényű – gazdaságfogalom teszi érthetővé azt a már fentebb említett tényt, miért foglalkozott a történeti iskolához sorolt Knies a távírók és a vasutak működésével, hogyan jöhetett létre német közgazdászok működése nyomán a klasszikus telephelyelmélet, és hogyan munkálták ki annak a fogalmi apparátusnak számos elemét, amelyet később a „marginális forradalom” használt fel. Az összegzés igénye nélkül talán annyit lehet megkockáztatni, hogy:

1. a német gazdasági diskurzus stílusa és tartalma a 19. században végig különbözött a Ricardo, Malthus, Senior és J. St. Mill nevével fémjelzett angoltól;

2. ez a német diskurzus az emberi szükségletek és a gazdasági élet viszonylag állandó és szubjektív felfogására épült;

3. a különbségek, amelyek a német történeti iskolát és az osztrák iskolát szembeállították, nem annyira a történeti vagy analitikus, a deduktív vagy induktív módszer ellentétéből fakadtak, mint inkább abból, mi is a gazdaságtan voltaképpen tárgya: a cseregazdaság elvont elmélete vagy a különböző gazdasági formák és rendszerek leírása (*Tribe* [2002]).

Befejezésül: kudarcot vallott-e a német történeti iskola? Ha a mai közgazdaságtani *mainstream* álláspontjáról tesszük fel ezt a kérdést, a válasz igenlő, hiszen meglátásai, elméleti következtetései nem épültek be a mai diskurzusba. Ha azonban azokra a kérdésekre gondolunk, amelyekre választ kerestünk, akkor inkább azt kell mondani, hogy ezek többsége ma is releváns akár a közgazdászok, akár ama szélesebb közönség számára, amely érdekli az etika, a gazdaság és a történelem, az állami beavatkozás és a társadalmi reform, a globalizáció és a nemzeti törekvések dilemmái iránt.¹⁹

¹⁸ Idézi Priddat [1995] 47. o., lásd Madarász [1998].

¹⁹ Ezért olvashatunk például Schmoller-renezánszról a vezető elmélet-történeti folyóirat legutóbbi évfolyamában: Peukert [2001] 71–116. o.

Osztrák iskola

Az osztrák (vagy bécsi) iskola létrejöttét 1871-től szokás számítani, amikor Carl Menger (az idő tájt osztrák közhivatalnok) megjelentette a marginalizmus egyik alapvetésévé váló könyvét (*Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*). Bár Mengert az angol Jevonssal és a francia, de Svájcban oktató Walrassal együtt a neoklasszikus irányzat alapító triászába sorolja az elmélettörténeti irodalom, valójában két szempontból is elűtött tőlük:

1. csak körülötte alakult ki a szó elméleti és szociológiai értelmében vett *önálló*, több generáción keresztül fennálló *iskola*;

2. szemben az egyéni gazdasági döntések megalapozását matematikai-analitikus alapon kereső másik két gondolkodóval, Menger a gazdasági jelenségek lényegét néhány alapelvből *logikai* és *intuitív* módon kívánta levezetni.

Miután Menger elnyerte a bécsi egyetem közgazdasági tanszékét, két fiatalabb kollégája csatlakozott hozzá. Friedrich von Wieser és Eugen von Böhm-Bawerk, akik ugyan nem voltak közvetlen tanítványai, de elfogadták és továbbfejlesztették az általa képviselt gondolatrendszert, alkották az iskola első nemzedékét, amely 1914-ig meghatározó befolyásra tett szert az Osztrák–Magyar Monarchiában és nemzetközi tekintélyre az egész világon. Az első világháború és az alapító nemzedék halála, illetve visszavonulása után az iskola korábbi viszonylag egységes jellege megszűnt, a második generáció legkiemelkedőbb alakjai Joseph Schumpeter, Ludwig von Mises és Friedrich von Hayek útjai már szétváltak. A harmincas években az osztrák iskola legtöbb képviselője vagy önként elhagyta hazáját, vagy száműzetésbe kényszerült (Gottfried von Haberler, Fritz Machlup, Oskar von Morgenstern). Már az alapítók műveiben kijegecesednek az osztrák iskola ama jellemzői, amelyek a későbbiekben, olykor még egyértelműbb és világosabb formában, sajátos arculatot adnak az irányzatnak. Az 1. táblázat felsorolásában azok a közgazdasági irányzatok is szerepelnek, amelyekkel az adott kérdéskörben az osztrák iskola szembenáll.²⁰

Az 1. táblázat felsorolása egyszerre érzékelteti az osztrák iskola két jellegzetességét a *mainstream* közgazdaságtanhoz való viszonyában: a különállást és az egybeolvadást. Az első arról szól, hogy az iskola képviselői kérdések hosszú sorában vívtak folyamatos vagy meg-megújuló szellemi tusákat más irányzatokkal, ami segítette megőrizni az irányzat elméleti elkülönülését, míg a második arról, hogy ugyanakkor számos tekintetben az általuk képviselt koncepció (például a tudás elmélete, a beszámítás jelentősége, a tőkeelmélet stb.) beépült a *mainstream* gondolatvilágába. Ezért az osztrák iskolát tárgyaló szinte valamennyi elmélettörténész felteszi a kérdést: létezik-e egyáltalán a neoklasszikus paradigmától markánsan különböző, önálló osztrák iskola, vagy csupán olyan, a paradigmát részben kiegészítő, részben abba már beépült tételek és állítások együtteséről beszélhetünk, amelyek legfőképpen a paradigmán belüli változatnak tekinthetők (*Leser* [1986], *Boettke* [1994]). A kérdés megválaszolásához a részletesebb történeti áttekintésen keresztül vezet az út. Ezt az is indokolja, hogy az osztrák iskola másként viszonyul saját történetéhez, mint a neoklasszikus paradigma átlagos képviselője. Míg az utóbbi jelmondata: „nem érdekelnek halottak téveszméi”, s Jevonst például csak kuriózumként – ha egyáltalán – olvassa, az osztrák iskola számára Menger ma is elméleti inspiráció forrása.

Menger sajátos szerepe és kettős megítélése több okra vezethető vissza. A tankönyvek szokásos interpretációja szerint ő a „marginális forradalom” egyik társalapítója, aki ugyan osztozik az egymástól független közös felfedezés dicsfényében, de matematikai képzettség hiányában nem volt képes a szubjektív értékelméletet és a csökkenő határhaszon tételét kellő tudományos szigorral előadni, hiszen a szavak és nem a matematikai szimbólumok nyelvét használta. A másik sajátosság: 1871-ben kiadott könyvét nem engedte

²⁰ Lásd a New School honlapján található elmélettörténeti összeállítást: <http://cepa.newschool.edu/het>.

1. táblázat
Az osztrák iskola jellemzése

Jellemző	Szembenálló irányzat
A közgazdaságtan <i>radikális szubjektivista</i> felfogása	Klasszikus politikai gazdaságtan
<i>Módszertani individualizmus</i> és az <i>a priori</i> feltevésekre épülő tiszta elmélet	Német történeti iskola
Az <i>alternatív költségek elmélete</i> , amely a beszámítási eljárás révén minden tényező és jószág értékét a fogyasztói javak szubjektív értékeléséhez köti	Klasszikus politikai gazdaságtan és Marshall
A <i>tőke és a kamat időpreferencián</i> nyugvó magyarázata	Klasszikus és neoklasszikus gazdaságtan
A gazdasági ciklus <i>monetáris túlberuházási elmélettel</i> való magyarázata	Keynes és követői
Az anticiklikus monetáris politika támogatása majd később a <i>szabad bankjegykibocsátás</i> rendszerének javaslata	Monetarista iskola
A <i>piaci folyamat nem egyensúlyi állapotként</i> , az egyéni gazdasági szereplők időbeli, szervezetlen versengéseként történő ábrázolása	Walras és az egyensúlyi iskola
A <i>bizonytalanság</i> , az <i>információ</i> és a <i>korlátozott tudás</i> szerepének hangsúlyozása, különös tekintettel az árak információs szerepére	Walras és az egyensúlyi iskola
A gazdasági szereplők <i>pszichológiájának</i> , az <i>önérdekre épülő stratégia</i> és magatartás fölényének kiemelése az egymással, illetve a politikai és társadalmi intézményekkel folytatott interakciókban	Marxista és egyensúlyi iskola
A gazdaság mint <i>katallakszis</i> felfogása, ahol a korlátozott tudással rendelkező cselekvők decentralizált tranzakciói a versenyző piacok és az árrendszer révén vezetnek <i>spontán harmonikus rend</i> kialakulásához	Egyensúlyi, marxista és keynesi iskola
A <i>laissez faire</i> és a <i>gazdasági szabadság</i> közgazdaságtani, filozófiai és politikai <i>védelme</i> , az <i>állami beavatkozás elutasítása</i>	Marxista, szocialista és keynesi iskola

újrationomatni, a második kiadáson pedig évtizedeken át dolgozott, de az befejezetlen maradt, és csak halála után jelent meg 1923-ban. Ezért az osztrák iskolát a szakma javarészt nem az ő, hanem követői: Böhm-Bawerk és Wieser művei nyomán ismerte meg. A modern interpretációk viszont azt emelik ki, hogy Menger valójában nem illik a marginális forradalom alapító triászába, nem a fizikát és a matematikát tekintette kiindulópontjának, hanem az evolúciós biológiát. (Lásd erről: *Mirowski* [2000].) Menger a történeti iskola első nemzedékének írásain nevelkedett német közönségnek írta művét, azzal a céllal, hogy megmutassa:

a) az értékelő egyének döntésein alapuló *szubjektív értékelmélet* képes a *munka-értékelmélet leváltására*;

b) ez az értékelmélet alkalmas a történeti vizsgálódások szervező elvének szerepére.

Noha számos megállapítása – a javak csökkenő értékelése a szükségletkielégítés intenzitása szerint, a közvetlen csere modellje, a „teljes gazdasági szituáció” (a tökéletes verseny) leírása, ahol minden információ ismert és az árak a költségekkel egyenlők stb. – valóban jól kezelhetők a neoklasszikus diskurzus elemeiként, azok a kijelentései, amelyek a *tudás és tudatlanság szerepéről*, az *intézmények keletkezéséről* és szerepéről, az *alkalmazkodási folyamatokról* vagy az emberiség haladásáról szólnak, nem férnek be ebbe a keretbe, s egyszersmind az osztrák iskola mint a neoklasszikus paradigmától különböző alternatíva alapvetéseként szolgáltak.

Már az értékelmélet alapvetése tartalmazza azt, hogy az embereknek ismerniük kell a szükségletek és a kielégítésükre alkalmas tárgyak közötti oksági viszonyt, vagyis megjelenik a tudás problémája. Ehhez járul az idő szerepe, mivel a szándékok és döntések időbeli folyamatokra, azaz a jövőre vonatkoznak. Némi leegyszerűsítéssel azt lehet mondani, hogy Mengerél az árak alakulása különböző piaci feltételek között nem a Walrasféle *tâtonnement* – az egyensúlyi árak kialakulásának egy változata –, hanem a növekvő tudással, többféle jószággal, tökéletesebb szükségletkielégítéssel járó gazdasági haladás alkotóeleme. A haladás során jönnek létre azok az intézmények, amelyek a közjót szolgálják, de nem valamilyen közös akarat hívja életre őket, hanem a gazdasági érdekeiket követő egyének hozzájárulása létre őket nem szándékolt következményként. A pénz, a nyelv, a piacok, a jog, az állam mind annak példája, hogyan működik a szerves fejlődés, hogyan megy végbe a felfedezés és az új információ utánzás révén történő terjedésének folyamata, amely azon emberek gazdasági sikerein alapul, akik először alkalmazzák a megfelelő eszközöket saját céljaik elérésére. Legfontosabb példája a pénz kialakulása, ahol a közvetlen termékcseré során válik pénzzé a leginkább piacképes termék, anélkül, hogy valaki ezt tudatosan akarta vagy előrelátta volna. Menger e kérdésben a skót felvilágosodás, Ferguson, Hume és Smith projektje folytatójának tudja magát.

Menger ausztriai fogadtatása egyértelműen elismerő volt, s rövid idő alatt kialakult körülötte az iskola, de a német közgazdászok nem fogadták el a történelmi iskola kutatási programjának általa javasolt korrekcióját. Menger erre azzal válaszolt, hogy következő könyvében megpróbálta tisztázni a gazdasági elmélet, a történelem és a gazdaságpolitika viszonyát. Álláspontja szerint mindegyik területet saját természetének megfelelő módon kell tanulmányozni, az egyetlen módszer alkalmazása az összes kérdésre abszurd követelés. A gazdasági elméletben az egzakt és a reális-empirikus módszerek tárják föl a jelenségek közötti összefüggéseket, az oksági törvényeket. A vizsgálódás kiindulópontjai az elemi tények, a gazdaságban ezek az egyéni értékelések. Minthogy a valóságban számos körülmény befolyásolja a gazdaságot, ezért az egzakt módon levezetett gazdasági árártól a valódi árak el fognak térni, ezt hivatott megmagyarázni a reális-empirikus módszer. A könyvről írt recenziójában Schmoller éles hangon visszautasította a történelmi iskola kritikáját, valamint Menger általános igényű, deduktív módszerét a gazdasági törvények feltárására. Menger válaszában hasonló élességgel mutatta ki a német közgazdaságtani historizmus tévedéseit, s ezzel kirobbant a módszertani vita (*Methodenstreit*), amely fellángoló összecsapásokban állította szembe Menger és Schmoller követőit, az osztrák iskola és a német történelmi iskola teoretikusait. A vitából a kortársi megítélés szerint egyik fél sem került ki győztesként, és a kölcsönösen elfogadott minimumról is nehéz lenne beszélni. A 20. századi közgazdaságtan fordulata, a történelmi dimenzió kiiktatása lényegében Mengernek a vita során kifejtett álláspontjához áll közel, de a későbbi nemzedékek *mainstream* teoretikusai az egész vitát – mint azt előzőleg láthattuk – általában elvesztegetett időnek tekintették.

Paradox módon ez a vita alapozta meg az osztrák iskola nemzetközi reputációját, ami azzal a következménnyel járt, hogy Menger és követői munkásságából csak azok az elemek váltak igazán ismertté, amelyek beilleszthetők voltak a módszertani vita sarkított és ellenséges polémiájába, illetve a kibontakozó neoklasszikus paradigma kereteibe. Így

Wieser koncepciójából elsősorban a *beszámítási elmélet* és az *alternatív költség* koncepciója, amely lehetővé tette a beruházási javak és a fogyasztási cikkek egységes, keresleti és hasznossági alapon történő szubjektív értékelését, Böhm-Bawerkéből pedig a *termelés* és a *tőke időbeli szerkezete* és a *kamat visszavezetése szubjektív időpreferenciára*, vagyis a jövőbeli javak és jövedelem csökkenő határhasznára (Böhm-Bawerk kamatmagyarázata heves reakciókat váltott ki, és nem tudott tartósan beépülni a neoklasszikus elméletbe). Azok az elemek viszont, amelyek a folyamatok időbeli jellegéből és a korlátozott tudásból származó bizonytalansághoz, illetve a spontán rendben kialakuló és változó intézményekhez, valamint a gazdasági változás mozgatóiként működő egyének (a vállalkozók) szerepéhez kapcsolódtak, háttérbe szorultak abban a neoklasszikus gondolatvilágban, amelyet az egyensúlyi árak rendszere, a tényezőárak meghatározása, az allokációs probléma foglalkoztatott.

A 19. század végétől újra erősödő angolszász dominancia a közgazdaságtanban, Marshall nagy szintézisének fokozatosan kiépülő hegemoniája egyre inkább arra ösztönözte az osztrák iskola következő generációit, hogy az uralkodóvá váló neoklasszikus beszédmódot használják még akkor is, ha kérdéseikben, témáikban továbbra is jelen voltak azok a mozzanatok, amelyekről eddig szóltunk. Mindenekelőtt érvényes ez az osztrák iskola fekete bárnyaként számon tartott J. A. Schumpeterre (1883–1950), aki ugyan a walrasi egyensúlyelméletet tekintette a közgazdaságtan csúcsteljesítményének, de akinek legfontosabb művei a gazdasági fejlődésről, az üzleti ciklusokról és a kapitalizmus, szocializmus, demokrácia összefüggéseiről joggal tekinthetők a vállalkozót, a gazdasági változás folyamatát és az intézményeket is kutatandó területként kezelő osztrák hagyomány folytatásaként. Hasonlóképpen, bár talán kisebb mértékben igaz ez G. Haberler (1900–1995) gazdasági ciklusokat vizsgáló munkásságára, F. Machlup (1902–1983) műveire a társadalomtudományok módszertanáról, a tudás és az információelmélet szerepéről, vagy O. Morgenstern (1902–1976) korszakos jelentőségű, Neumann Jánossal együtt írt könyvére, amely kidolgozta a gazdasági viselkedés játékelméleti leírását. Haberler, Machlup, Morgenstern azonban már az osztrák iskola harmadik generációjához tartoztak, akik a harmincas években a polgárháborúvá éleződő politikai válságok, majd az egyre fenyegetőbb, végül 1938-ban bekövetkező náci hatalomátvétel elől az Egyesült Államokba mentek.

Az osztrák iskola alapító nemzedékének másik nagy elméleti ellenfele a marxizmus volt. Miközben az angolszász akadémiai világban Marx műve nem keltett különösebb figyelmet, Ausztriában (és Németországban meg Olaszországban) a helyzet más volt, nem utolsósorban az erősödő szociáldemokrata pártok miatt. Ily módon Böhm-Bawerk Marx-kritikájának is volt politikai jelentősége, noha ő maga hangsúlyozta, hogy a marxi tőke- és értéktöbblet-elmélet tudományos cáfolata nem jelenti a szocialista politikai eszmék cáfolatát. A vita tárgya az volt, hogyan egyeztethető össze a munka-értékelmélet és a tőkepiaci egyensúly követelménye. Böhm-Bawerk szerint Marx megoldása hibás, az egyetlen tőkére egyenlő profitot biztosító árányoknak nincs közülük a munkaráfördításhoz, a munkaértékek sem logikailag, sem történetileg nem előzik meg az árakat, az árányok kérdése csak a tőke szűkösségét és a keresletet, vagyis a szubjektív értékeléseket figyelembe véve oldható meg. A marxi megoldást Böhm-Bawerk egyik tanítványa, a marxista R. Hilferding vette védelmébe, hangsúlyozva, hogy az egyéni értékelésekre alapozó elmélet semmibe veszi a társadalmi viszonyokat, amelyek az érték kategóriákban kifejeződnek, ezért statikus és konzervatív, a fennállót védő és a változást kizáró koncepcióhoz vezetnek. Ez a vita volt elméletileg a legfontosabb, de korántsem az egyetlen, amely az alapító nemzedék és az osztrák marxisták (köztük Böhm-Bawerk és Wieser tanítványai) között zajlott.

Az első világháborúval nemcsak az Osztrák–Magyar Monarchia omlott össze, hanem az osztrák iskola aranykora is véget ért. A politikai és tudományos elithez tartozó alapító nemzedék helyére lépő közgazdászok közül L. Mises (1881–1973) és F. Hayek (1899–

1992) emelkedett ki, noha odahaza egyikük sem jutott professzori katedrához. Habár ifjúkorukban mindketten – miként az idő tájt oly sokan – rokonszenveztek a szocialista elképzelésekkel, hamarosan kiábrándultak ezekből, és szembefordultak a magántulajdon, a pénz és a piac megszüntetését hirdető, a világháború hadi- és naturálgazdasági (O. Neurath) tapasztalataira is hivatkozó tanokkal. Mises már 1920-ban – Wieser érvelésére építve – azt hangoztatta, hogy a *szűkösség* és a *raciónalis gazdasági kalkuláció* problémája nem tűnik el a magántulajdon felszámolásával, ellenkezőleg: a szocializmus is szembesül vele, ám az individuális értékeléseken alapuló árak, azaz a tőkejavak magántulajdona és piaca nélkül nem képes azt hatékonyan megoldani. A *központi tervezők*, illetve az állami vállalatok irányítói azért sem lehetnek képesek hatékonyan és a fogyasztók igényei szerint termeltetni a javakat, mert sem *nem tulajdonosok*, sem *nem felelősök a tulajdonosoknak vagy a fogyasztóknak*. Mises ezzel nemcsak a marxista koncepciókkal fordult szembe, hanem az egyensúlyi iskolával is, amely lehetségesnek tartotta a piac funkciójának helyettesítését a központi tervezés által. A két világháború között zajló vitába Hayek bekapcsolódása hozott új dimenziót. Mises privát szemináriumi tanítványa (Hayek mellett a korábban említett közgazdászok közül Haberler, Machlup és Morgenstern is hallgatója volt e szemináriumnak, de a filozófus F. Kaufman és a szociológus A. Schütz is) vetette fel az *információ, a tudás szétszórt és korlátozott jellegének* kérdését, mint olyan tényezőt, amely elvileg teszi *lehetetlenné ezek centralizálását*, a piac szimulálását a központi tervezés és a vállalatvezetők közötti alkufolyamat formájában. Ez a vita a kor szakmai közössége számára az osztrák álláspont elméleti vereségét hozta, ahogy Schumpeter összegezte a vitát: ellenfeleiknek sikerült bebizonyítaniuk, hogy a racionális gazdasági kalkuláció a központi tervezés rendszerében logikailag lehetséges, és képes szimulálni a piaci egyensúly kialakulásának folyamatát. A történelem csak fél évszázaddal később tűzte napirendre eme ítélet felülvizsgálatát, amikor a szocialista gazdasági rendszerek nem bizonyultak képesnek a gazdasági hatékonyság tartós elérésére.

Hasonlóképpen az osztrák álláspont vereségével végződött az 1930-as évek másik nagy vitája a gazdasági ciklusokról. Az 1929–1933-as nagy válság összefüggésében a korábbi szubjektív tőke- és pénzelmélet ismét előtérbe került, kiegészítve azokkal az elemekkel, amelyeket a svéd K. Wicksell dolgozott ki a természetes és piaci kamatláb eltérése nyomán bekövetkező kumulatív folyamatokról. Mises már 1912-ben felvázolt egy olyan ciklusmagyarázatot, amely a bankok által okozott hitelexpanzió nem egyensúlyi állapotához történő piaci alkalmazkodásban látta a válságok okát, és Hayek ezt a gondolatmenetet vitte tovább, amikor a *válságot a hitelexpanzió nyomán kialakuló túlberuházások*, hosszabb termelési kerülo utak által okozott folyamatnak ábrázolta, amelyet csak az ármechanizmus szabad működése, a végső fogyasztói kereslet által nem igazolt beruházások és projektek felszámolása hozhat ismét egyensúlyba. A *laissez faire*, a be nem avatkozó politikája aligha számíthatott nagy népszerűsége a válság időszakában, és ez a körülmény is közrejátszott abban, hogy a Keynes és Hayek közötti vitában a szakmai közönség s még inkább a közvélemény az elméleti forradalom hirdetőjeként fellépő Keynesnek adta a pálmát, az 1932 óta Londonban tanító Hayekot saját tanítványai (például Káldor Miklós) is elhagyták, és az új irányhoz csatlakoztak.

Talán ennek is szerepe lehetett abban, hogy a harmincas években az osztrák iskola képviselői is úgy látták, hogy a régebbi különbségek, amelyek őket, az angolszász és a walrasi iskolát elválasztották, már inkább csak a terminológiában maradtak meg, és abban, hogyan adják elő ugyanazt a tanítást, amelynek alapeszméje közös (*Mises* [1981]). Machlup pedig úgy érvelt, hogy az iskola négy alapvető eszméje: a *módszertani individualizmus*, a *szubjektivizmus*, az *alternatív költség* és az *idődimenzió* beleépült az összes közgazdasági iskolába, ezért önálló iskoláról már nem lehet beszélni. Ámbár ezt az álláspontot a második világháború utáni fejlemények jó ideig igazolni látszottak, 1973 után mégis kialakult, elsősorban az Egyesült Államokban élő Mises amerikai tanítványai (I. Kirzner,

L. Lachmann, M. Rothbard) köréből az osztrák iskola új nemzedéke, amely hamarosan jelentős befolyást tudott gyakorolni a megroppant neoklasszikus-keynesiánus szintézissel elégedetlen szakmára és még inkább a politikusokra, a neoliberalizmus iránt fogékonyra váló közvéleményre (Vaughn [1994]). Ez azonban már kívül esik áttekintésünk körén.

Visszatérve a bevezetőben fölített kérdéshez – tekinthető-e önálló, a neoklasszikus paradigmától markánsan különböző iskolának az, ami Mengert követően kialakult, vagy csupán az uralkodó nyelv egyik sajátos dialektusaként kell kezelni az osztrák hagyományt –, talán azt lehet erre válaszolni, hogy Menger és követői tudományos programja nemcsak egy új értékelmélet kidolgozását tűzte céljául, hanem egy átfogó, néhány alapelvből kiinduló társadalomelmélet megalkotását is, amely a történelmi haladás magyarázatára is vállalkozni kívánt (Rosner [1993]). Az a környezet, amelyben ez az iskola létrejött, amely otthona volt, de amelyhez kimutatható közvetlen intellektuális kapcsolat szinte alig fűzte, a századfordulós Bécs nagy szellemi virágzása, a modernitás megannyi fontos művének és gondolatának szülőhelye, a filozófiától a zenéig, Freudtól Wittgensteinen át Musilig és Schönbergig, szinte magától értetődően lehetett volna bölcsője egy ilyen közgazdasági diskurzusnak. De ez a program csak részben vált valóra, és ennyiben csak kiegészíteni és nem kiszorítani tudta azt a neoklasszikus paradigmát, amelynek egyszerre volt része és versenytársa.

Hivatkozások

- BEKKER ZSUZSA (szerk.) [2000]: Alapművek, alapirányzatok. Aula, Budapest.
- BETZ, H. K. [1988]: How does the German Historical School fit? *History of Political Economy*, 20. 3.
- BLACKBOURN, D.–ELEY, G. [1984]: *The Peculiarities of German History*. Oxford University Press, Oxford.
- BOETTKE, P. (szerk.) [1994]: *Elgar Companion to Austrian Economics*. Edward Elgar, Aldershot.
- BÖHM-BAWERK, VON E. [1890–1891]: *The Historical vs. the Deductive Method in Political Economy*. Megjelent: *Annals of the American Academy*, Philadelphia. Eredetileg a *Conrads Jahrbücher für Nationalökonomie*-ben jelent meg Schmoller könyvének recenziójaként.
- CLIFFE LESLIE, T. E. [1875]: *The History of German Political Economy*. *Fortnightly Review*.
- DITHMAR, J. C. [1731]: *Einleitung in die Oeconomische Policey und Cameralwissenschaften*, Frankfurt, 2. o.
- DITTRICH, E. [1974]: E.: *Die deutschen und österreichischen Kameralisten*. *Wissenschaftliche Buchgesellschaft*, Darmstadt.
- EISERMANN, G. [1956]: *Die Grundlagen des Historismus in der deutschen Nationalökonomie*. Enke, Stuttgart.
- GRIMMER-SOLEM, E.–ROMANI, R. [1998]: *The Historical School 1870–1900: A Cross-National Reassessment*. *History of European Ideas*, Vol. 24. No. 4–5.
- GRIMMER-SOLEM, E.–ROMANI, R. [1999]: *In search of full empirical reality: historical political economy, 1870–1900*. *The European Journal of the History of Economic Thought*, 6. 33–53. o.
- H. BALÁZS ÉVA [1987]: *Bécs és Pest-Buda a régi századvégen*. Magvető, Budapest, 83–97. o.
- HODGSON, G. [2001]: *How economics forgot history: the problem of historical specificity in social science*. Routledge, London.
- JAKOB, L. H. [1805]: *Grundsätze der National-Oekonomie oder National-Wirtschaftslehre*. Halle.
- JUSTI, VON J. H. G. [1755]: *Staatswirtschaft*. Lipcse.
- KANT, I. [1997]: *Történefilozófiai írások*. Ictus, Budapest.
- KAUTZ, J. [1860]: *Die geschichtliche Entwicklung der National-Ökonomik und ihre Literatur*. Bécs.
- KOSÁRY DOMOKOS [1983]: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LESER, N. (szerk.) [1986]: *Die Wiener Schule der Nationalökonomie*. Böhlau, Bécs.

- LINDENFELD, D. [1993]: The Myth of the Older Historical School of Economics. *Central European History*, 26. 4.
- LINDENFELD, D. [1997]: The Practical Imagination. The University of Chicago Press, Chicago.
- LINDENLAUB, D. [1967]: Richtungskämpfe in Verein für Sozialpolitik. F. Steiner, Wiesbaden.
- LUDEWIG, VON J. P. [1727]: Die von Sr. Königlichen Majestät... Neu angerichtete Profession, in Oeconomie. Polizey und Cammer Sachen... Halle. 142–143. o.
- MADARÁSZ ALADÁR [1994]: Hogyan lett politikai a gazdaságtan? *BUKSZ*, őszi szám 296–304. o.
- MADARÁSZ ALADÁR [1998]: Kautz Gyula és a (német) történelmi iskola. Megjelent: *Temesi József* (szerk.): Jubileumi tudományos ülészak. I. kötet, BKE, Budapest, 450–461. o.
- MIROWSKI, P. [2000]: A fizika és a „marginalista forradalom”. Megjelent: *Madarász Aladár* (szerk.): *Közgazdasági eszmetörténet*. Osiris, Budapest.
- MISES, L. [1981]: Epistemological problems of economics. New York University Press, New York.
- PEARSON, H. [1999]: Was There Really a German Historical School? *History of Political Economy*, 31. 3.
- ROSNER, P. [1998]: Karl Marx – a German economist. Paper prepared for the History of Economics Society Conference Montreal.
- PEUKERT, H. [2001]: The Schmoller Renaissance. *History of Political Economy*, 33. 1. 71–116. o.
- POCOCK, J. G. A. [1997]: Konzervatív felvilágosodás és demokratikus forradalmak: Anglia és Franciaország esete brit perspektívából. Megjelent: *Horkai-Hörcher Ferenc* (szerk.): *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe*. Tanulmány Kiadó, Pécs.
- PRIDDAT, B. [1995]: Die andere Ökonomie. Metropolis, Marburg.
- RAU, K. H. [1821]: Ansichten der Volkswirtschaft mit besonderer Beziehung auf Deutschland. Lipcse.
- REINERT, E. [2000]: Full circle: economics from scholasticism through innovation and back into mathematical scholasticism. *Journal of Economic Studies*, 27. 4/5.
- ROSCHER, W. [1912]: Nemzetgazdaság alaptanai. (Ford.: *Kiss János*.) Lampel, Budapest.
- ROSCHER, W. [1874]: Geschichte der National-Ökonomik in Deutschland. Oldenburg, München.
- ROSNER, P. [1993]: Die Österreichische Schule der Nationalökonomie: Die Wissenschaft von der Gesellschaft. Megjelent: *Nautz, J.–Vahrenkamp, R.*: Die Wiener Jahrhundertwende. Böhlau, Bécs.
- ROTSCHILD, E. [1998]: Smithianism and Enlightenment in 19th Century Europe. Centre for History and Economics, Cambridge.
- SCHUMPETER, J.A. [1926]: Gustav v. Schmoller und die Probleme von heute. Megjelent: *Schollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft*, 50. 337–388. o.
- SCHUMPETER, J.A. [1954]: *History of Economic Analysis*. Allen, London.
- SELIGMAN, E [1886]: Continuity in economics.
- STIEDA, W. [1906]: Die Nationalökonomie als Universitätswissenschaft. Lipcse.
- STREISSLER, E. [1990]: The influence of German economics on the work of Menger and Marshall. Megjelent: *Caldwell, B.* (szerk.): *Carl Menger and his legacy in economics*. Duke University Press, Durham.
- TRIBE, K. [1988]: *Governing economy*. Cambridge University Press, Cambridge.
- TRIBE, K. [1995]: *Strategies of economic order*. Cambridge University Press. Cambridge.
- TRIBE, K. [2002]: *Historical Schools of Economics: German and English*. Keele Economics Research Papers, 2.
- VAUGHN, K. (szerk.) [1994]: *Austrian economics in America*. Cambridge University Press, Cambridge.
- WASZEK, N. (szerk.) [1988]: Die Institutionalisierung der Nationalökonomie an deutschen Universitäten. Scripta Mercaturae Verlag, St. Katharinen.
- WEBER, M. [1985]: Roscher und Knies und die logische Probleme der historischen Nationalökonomie. Megjelent: *Weber, M.*: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Mohr, Tübingen. 1–145. o.
- WINKEL, H. [1977]: Die deutsche Nationalökonomie im 19. Jahrhundert. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- YAGI, K. [2000]: Karl Knies's Lectures on Economics: An Introduction. *The Kyoto University Economic Review*, Vol. LXIX. No. 1–2. 9–11. o.